

KRZYSZTOF ZAMORSKI
Uniwersytet Jagielloński
ORCID: 0000-0003-0680-7510

HISTORIA GOSPODARCZA JERZEGO TOPOLSKIEGO. NARRACJA O WYBRANYCH WĄTKACH DZIEJÓW GOSPODARCZYCH POLSKI

JERZY TOPOLSKI'S NARRATION ON SELECTED ISSUES OF THE ECONOMIC HISTORY OF POLAND

Abstract

The article describes features of Jerzy Topolski's narrative in economic history. It focuses on four important threads and moments in his research on this field: great manor property, estimation of national income in the history of Poland, the birth of capitalism in Europe, social dependencies in the manor economy system.

Key words: Jerzy Topolski, social and economic history, history of the great manor ownership, economic dualism of Europe, transition from feudalism to capitalism, feudal society

Słowa kluczowe: Jerzy Topolski, historia społeczno-gospodarcza, historia wielkiej własności ziemskiej, dualizm gospodarczy Europy, przejście od kapitalizmu do feudalizmu, społeczeństwo feudalne

WSTĘP

Artykuł niniejszy jest pokłosiem wystąpienia na sympozjum naukowym zorganizowanym przez Instytut Historii, Zakład Metodologii Historii, Międzydyscyplinarne Seminarium Historyczne Uniwersytetu Adama Mickiewicza

w Poznaniu w dniach 17–18 grudnia 2018 roku¹. Trudno w tekście jednego wystąpienia, a i jednego artykułu, zawrzeć całość problematyki związanej z twórczością Jerzego Topolskiego na niwie historii społeczno-gospodarczej. Zadanie ułatwia mi w dużej mierze fakt, że obok mojego wystąpienia miał miejsce referat dotyczący naukowej działalności Topolskiego w zakresie historii nowożytnej Polski, który zresztą również jest drukowany w niniejszym tomie *Historyki*.

W próbach naszkicowania cech narracji skupię się na czterech istotnych wątkach i momentach twórczości Jerzego Topolskiego na gruncie historii gospodarczej. Jest to mój świadomy wybór i zdaję sobie przy tym sprawę z jego arbitralności. Będzie to po pierwsze wątek badań dóbr wielkiej własności, gdzie elementy ideologii zmierzają się z długotrwałą tradycją badawczą wypracowaną w historiografii polskiej od początku XX wieku. Po drugie będzie to wątek szczytowego zachwytu historiografii powszechnej możliwościami kwantyfikacji badań, w przypadku Jerzego Topolskiego zaowocuje on niezmiernie ciekawą na gruncie polskim próbą oszacowania dochodu narodowego w dziejach Polski od X do XX wieku. Trzeci moment to chwila, w której Jerzy Topolski podejmie wątek narodzin kapitalizmu w Europie i specyfiki rozwoju gospodarczego ziem położonych na wschód od Łaby. Uczyni to poruszony sporami o zjawisko dualizmu gospodarczego Europy i możliwości modelowego jego wyjaśniania w historiografii polskiej (Marian Małowist, Witold Kula i ślady debat z Immanuelem Wallersteinem na seminarium Braudelowskim), mając przy tym na uwadze debatę na temat początków kapitalizmu w historiografii brytyjskiej, ale i dyskusje nad problemami wzrostu gospodarczego. Czwarty i ostatni wątek to kwestia rewolucyjnej w moim przekonaniu reinterpretacji zależności społecznych w systemie gospodarki dworskiej na ziemiach Rzeczypospolitej dokonana wspólnie z Andrzejem Wyczańskim.

Myślę też, że warto, zastanawiając się nad problemem, wziąć pod uwagę ogólne trendy zmian zachodzących w historiografii w toku aktywności naukowej tego wielkiego uczonego. Twórczość Jerzego Topolskiego na niwie historii gospodarczej zaczyna się w okresie jej metodologicznej dominacji w historiografii światowej, w czasie, gdy historia uprawiana w paradygmacie HSS/SSH (*Histoire Science Sociale/Social Science History*) przejęła na siebie najdalej idącą innowacyjność w badaniach historycznych. Rzec też można, że historia społeczno-gospodarcza była w tym czasie bardziej gospodarcza niż społeczna (lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte ubiegłego wieku). Twórczość Topolskiego przeszła następnie okres coraz wyraźniejszej dominacji czystej historii społecznej (lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte), a zatem epoki, gdy historia społeczno-gospodarcza stawała się (głównie na skutek rozwoju demografii historycznej) bardziej społeczna aniżeli gospodarcza. Twórczość Profesora kończy się w czasie, w którym HSS/SSH przestaje być dominującym źródłem fermentu metodologicznego i ustępuje miejsca historii kulturowej.

---

¹ Bardzo dziękuję Profesorowi Wojciechowi Wrzaskowi, organizatorowi sympozjum, za zgodę na druk tego wystąpienia w *Historyce*.

Myślę zresztą, że ślady takiej ewolucji naszej dziedziny bardzo wyraźnie można odkryć w twórczości od *Rozwoju latyfundiów biskupstwa gnieźnieńskiego* (1955) po *Jak się pisze i rozumie historię* (1996). Istotne, że żadnego z tych nurtów nie odbierał pobieżnie, że je wzbogacał, a bywało, że i współtworzył.

W warunkach polskich należy do tego dodać specyfikę stosunków społeczno-politycznych, które miały wpływ na zakres i sposób praktykowania badań. W tym przypadku twórczość Topolskiego w zakresie historii gospodarczej zaczyna się w czasach, gdy miała ona również wydźwięk ideologiczny i przez wielu członków społeczności historyków traktowana była jako spełnienie zmiany tradycyjnej metodologii badań na marksizm – chodzi o czasy między Otwockiem a Zjazdem Krakowskim 1958 roku. Obejmuje też czasy względnego i postępującego liberalizmu od Zjazdu Krakowskiego do Zjazdu Lubelskiego 1989 roku. Są to istotne czynniki kształtujące możliwości twórcze tamtej epoki, przy czym zdaję sobie sprawę, że na kwestię przelomowości powszechnego zjazdu historyków polskich w Krakowie można spojrzeć inaczej i zmiany zauważyć wcześniej².

1. STUDIA NAD GOSPODARSTWEM DÓBR ARCYBISKUPSTWA GNIEŹNIEŃSKIEGO

Praca doktorska Jerzego Topolskiego, którą obronił w 1951 roku pod kierunkiem Stanisława Hoszowskiego, stanowi pierwszy i jakże znaczący punkt w zainteresowaniach historią gospodarczą Profesora. Badania rozpoczął w 1947 roku z inspiracji i przy pierwszych uwagach Jana Rutkowskiego na jego seminarium historii gospodarczej. Te początki pracy naukowej mają symboliczne znaczenie. Dlaczego? Jan Rutkowski wraz z Franciszkiem Bujakiem uchodzi za jednego ze współtwórców dojrzałej polskiej historii społeczno-gospodarczej. Nie chodzi przy tym bynajmniej o wspólne ustanowienie w 1933 „polskich *Annales*”, bo tak przecież widzieć trzeba *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. Obaj mieli już za sobą rozległe praktyczne studia i rozległe badania podjęte dużo wcześniej. O ile zatem swoje zainteresowania tą dziedziną wiedzy zasięgnął Topolski od Jana Rutkowskiego, do czego się później z dumą przyznawał, o tyle wiele praktycznych umiejętności nabył pod nadzorem i promotorstwem świetnego, chyba najlepszego z uczniów Franciszka Bujaka, jakim był Stanisław Hoszowski. On nadał przecież Bujakowskiej idei badania cen konkretny kształt metodyczny, wedle którego badania te były prowadzone. Był przede wszystkim – o czym dzisiaj niewiele pamięta – twórcą metody analiz cen na gruncie polskim, przyjętej przez Bujaka i stosowanej w całej szkole.

² O roli założeń metodologicznych władzy por. Rafał Stobiecki, *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce (II połowa lat czterdziestych–początek lat pięćdziesiątych)* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1993). O „zmianach październikowych” por. Tadeusz Rutkowski, *Nauki Historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne* (Warszawa: Wydawnictwo UW, 2007).

Jan Rutkowski z kolei początkuje w naszej historiografii studia monograficzne własności ziemskiej. W tym sensie badania Jerzego Topolskiego nawiązują wprost do jego pierwszej publikacji *Klucz brzozowski biskupstwa przemyskiego*³. Jan Rutkowski napisał ją, przygotowując równocześnie rozprawę doktorską we Lwowie pod kierunkiem Ludwika Finkla. Jego doktorat jak wiadomo dotyczył skarbowości polskiej za czasów Aleksandra Jagiellończyka⁴. Ważne jest jednak i to, że Rutkowski poszerzył później znacząco spektrum metod i obserwacji pod wpływem wybitnego francuskiego historyka gospodarczego Henriego Séege. Samodzielne badania archiwalne i studia zaowocowały pracą pozostającą w tym nurcie, a zatytułowaną *Étude sur le répartition et l'organisation de la propriété foncière en Bretagne au XVIII siècle*⁵. Badania nad dochodem łączą się w ujęciu Rutkowskiego z podziałem społecznym wyrażającym się w uwarstwieniu wsi⁶. Jeszcze przed Topolskim podjęli je i rozwinęli jego uczniowie Stanisław Orsini-Rosenberg, Henryk Mościcki, Edward Kozłowski, Witold Jakóbczyk i Władysław Rusiński⁷.

Rozległa kwerenda archiwalna, której z kolei dokonał Jerzy Topolski była więc realizacją szerszych zamiarów pracy zespołowej podjętych przez Jana Rutkowskiego. W przypadku Topolskiego przyniosła trzy części studiów z dziejów dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Są to kolejno: *Rozwój latyfundium arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku* (Poznań 1955), *Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku* (Poznań 1958) oraz *Praca, położenie i walka klasowa chłopów w XVIII wieku w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego* (Poznań 1956)⁸.

Jakość tych tomów jest różna. Pierwszy zawiera przepracowane na nowo materiały zebrane do badań zleconych przez Rutkowskiego Janowi Gryccze. Topolski na nowo zinterpretował je, sprawdził i uzupełnił kwerendą.

³ Jan Rutkowski, *Klucz brzozowski biskupstwa przemyskiego* (Kraków: Akademia Umiejętności, 1910).

⁴ Jan Rutkowski, „Skarbowość polska za czasów Aleksandra Jagiellończyka”, *Kwartalnik Historyczny* (1909): 1–77. (zob. również Topolski, „Wstęp”, w: Jan Rutkowski, *Wokół teorii ustroju feudalnego* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1982), 7.

⁵ Jan Rutkowski, „Étude sur le répartition et l'organisation de la propriété foncière en Bretagne au XVIII siècle”, *Annales de Bretagne et des pays de l'Ouest* (1911): 27–4, 614–664. Warto też zwrócić uwagę na wstęp Topolskiego do innego wydania dzieł Jana Rutkowskiego w serii klasyki historiografii; zob. Jan Rutkowski, *Wies europejska późnego feudalizmu* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986).

⁶ Władysław Rusiński bardzo wyraźnie podkreśla, że na gruncie polskiej historiografii pierwszeństwo i inicjatywę takich badań należy przypisać właśnie Rutkowskiemu. Idem, „Uwagi o rozwarstwieniu wsi w Polsce w XVIII w.”, *Kwartalnik Historyczny*, R.LX, nr 2 (1953): 168.

⁷ Zob. na ten temat Krzysztof Zamorski, *Folwark i wieś. Gospodarka dworska i społeczność chłopska Tenczynka w latach 1705–1845* (Kraków: Ossolineum, 1985): 8.

⁸ Jerzy Topolski, *Rozwój latyfundium arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku* (Poznań: PWN, 1955); Idem, *Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku* (Poznań: PWN, 1958) oraz: idem, *Praca, położenie i walka klasowa chłopów w XVIII wieku w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego* (Poznań: PWN, 1956).

To pierwotne bardzo wyraźne nawiązanie do inspiracji jest niezwykle ważne, i chociaż dalej – zgodnie z duchem epoki – Topolski rytualnie przywołuje jedynie słuszną lekturę Towarzysza Koby (*Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR*)⁹, to mamy tu szereg klasycznych już ustaleń dotyczących obszaru i cech własności kościelnej w nowożytnej Polsce, łącznie z dokładną analizą bazy źródłowej, dróg rozwoju własności i osadnictwa.

Tom drugi jest do dzisiaj najczęściej cytowaną z prac z tej serii. Zawiera bowiem rozwinięte badania sposobu uprawy gruntów, narzędzi przy niej stosowanych, studium hodowli zwierząt gospodarskich i ich wykorzystania w pracach rolnych. Topolski wchodzi tu szeroko w problematykę historii kultury materialnej, ale też dzięki analizie organizacji produkcji zaczyna tworzyć modelowe ujęcia gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej, podejmując się przy tym analizy dochodowości gospodarki. Dla mnie najmniej ciekawa pozostaje trzecia część studiów, pozostająca pod ogromnym wpływem marksizmu, który w tej książce zaciera możliwości czysto naukowej interpretacji zjawisk i daleko odbiega od tego, do czego Topolski, skąd inąd przecież marksista, doszedł w późniejszych pracach.

Jakkolwiek z dzisiejszej perspektywy badania te można oceniać bardzo różnie, nie zmienia to faktu, iż są one istotną nicią wiążącą koncepcje badania stosunków wiejskich stworzone przez Jana Rutkowskiego. Analiza Topolskiego stała się częścią szerszych badań prowadzonych w tym czasie, a potem pewnym punktem odniesienia do wcale niemałej liczby szczegółowych studiów prowadzonych w różnych ośrodkach w Polsce, że wymienię tu studia: Andrzeja Burzyńskiego, Edwarda Trzyna, Alicji Falniowskiej-Gradowskiej, Ireny Rychlikowej, Leonida Żytkowicza i innych, w tym moich¹⁰. Topolski badaniom dóbr wielkiej własności ziemskiej, z których użyteczności zdawano sobie sprawę jeszcze przed drugą wojną światową, nadał w sumie nowe ramy, łącząc ilościową analizę dokonań gospodarczych z kontekstem społecznym, kulturowym (ze szczególnym uwzględnieniem kultury materialnej), ale też dostrzegając rolę środowiska naturalnego. Zebrane w trakcie tych badań doświadczenia odegrały potem bardzo ważną rolę zarówno w jego późniejszych uogólnieniach z zakresu

⁹ Józef Stalin, *Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR* (Warszawa: Książka i Wiedza, 1952).

¹⁰ Andrzej Burzyński, „Struktura dochodów wielkiej własności ziemskiej w Polsce XVI–XVIII wieku na przykładzie dóbr królewskich województwa sandomierskiego”, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 34 (1973): 31–66; Edward Trzyna, *Położenie ludności wiejskiej w królewskich województwach krakowskiego w XVII w.* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963); Alicja Falniowska-Gradowska, *Świadczenia poddanych na rzecz dworu w królewskich województwach krakowskiego w drugiej połowie XVIII w.* (Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1964); Irena Rychlikowa, *Klucz Wielkopoleński Wodzickich w drugiej połowie XVIII wieku* (Wrocław–Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1960); Leonid Żytkowicz, *Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI w.* (Warszawa: PWN, 1962); Krzysztof Zamorski, „Struktura dochodów wielkiej własności ziemskiej w Polsce XVI–XVIII w. na przykładzie dóbr królewskich województwa krakowskiego XVI–XVIII w.”, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 39 (1978): 27–52.

historii społeczno-gospodarczej, jak i w przemyśleniach teoretycznych, w których często odwoływał się do nich. Niewątpliwie doświadczenie to, wzbogacone nowszymi badaniami, odegrało istotną rolę w próbie przedstawienia ich po latach czytelnikowi zagranicznemu w mało znanej w Polsce pracy: *The Manorial Economy in Early-Modern East-Central Europe. Origins and Consequences*¹¹.

2. PRÓBA SZACUNKU DOCHODU NARODOWEGO W POLSCE X–XX WIEKU

Ten słynny i unikatowy w pewnym sensie szacunek powstał – jak można wnioskować z treści słynnej rozprawy – pod wpływem książki Kuli *Problemy i metody historii gospodarczej*. Witold Kula przywoływał w niej badania Simona Kuzneta i Collina Clarcka nad wzrostem gospodarczym narodów¹². W istocie studia tego pierwszego, laureata nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii, przyniosły narodziny specyficznego nurtu historiograficznego, który dzisiaj nazywamy kliometrią. To uczniami Kuzneta byli Robert Fogel, Stanley Louis Engerman, Phyllis Allan Deane czy William Allan Cole. Ci dwaj ostatni właśnie opublikowali pracę, która stała się przedmiotem ówczesnych rozległych debat¹³. Nie mogła się ona jednak stać punktem wyjścia ani dla Kuli, ani tym bardziej dla Topolskiego i nie ulega wątpliwości, że gdy Topolski sam przywołuje badania Kuzneta nad wzrostem gospodarczym, nie mówi o najważniejszym chyba jego dziele, jakim jest *Modern Economic Growth. Rate, Structure and Spread* (1966), ale ma na myśli którąś z wcześniejszych jego prac nad dochodem narodowym z lat 1934, 1937, 1945 i 1956, dyskusje nad nimi oraz badania jego grupy¹⁴.

W tym duchu widzę właśnie tę ceną rozprawę pt. *Wskaźnik wzrostu gospodarczego Polski od X–XX wieku*¹⁵. Topolski napisał ją na bazie wcześniej

¹¹ Jerzy Topolski, *The Manorial Economy in Early-Modern East-Central Europe. Origins and Consequences* (Aldershot, Hampshire: Variorum, 1994). Powoływanie się na doświadczenia płynące z tego rodzaju studiów nad gospodarką wiejską zob. np. idem, *Metodologia historii* (Warszawa: PWN, 1984), 489, 497; czy idem, *Jak się pisze i rozumie historię* (Warszawa: Rytm, 1996), 195, 196.

¹² Witold Kula, *Problemy i metody historii gospodarczej* (Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1963), 9.

¹³ Phyllis Deane, William Alan Cole, *British Economic Growth 1688–1959. Trends and Structure* (Cambridge: Cambridge University Press, 1967).

¹⁴ Zob. Simon Kuznets, *Secular Movements in Production and Prices: Their Nature and Their Bearing upon Cyclical Fluctuations* (Boston-New York: Houghton and Mifflin Company, 1930); Idem, *National Income and Capital Formation, 1919–1935* (New York: National Bureau of Economic Research Inc. [dalej NBER], 1937); idem, *National Income and Its Composition, 1919–1938* (New York: NBER, 1941); idem, „Economic Growth and Income Inequality”, *American Economic Review* 45 (March) (1955): 1–28; idem, „Quantitative aspects of the economic growth of nations, VIII: The distribution of income by size”, *Economic Development and Cultural Change* 11 (1963): 1–92.

¹⁵ Jerzy Topolski, „Wskaźnik wzrostu gospodarczego Polski od X do XX wieku”, *Kwartalnik Historyczny* 74, nr 3–4 (1967): 995–1012.

sporządzonego rękopisu o badaniach nad dochodem narodowym, którą – jak twierdzi – napisał w roku 1950 pod wpływem „T. Sulmickiego”¹⁶. Sam moment jej ogłoszenia zbiega się jednak ze wspomnianą powyżej debatą, którą we Francji z kolei bardzo pobudziła praca samego Jeana Marczewskiego i jego szkoły¹⁷. W Polsce Topolski dysponował już pionierskimi pracami Stefana Kurowskiego, w szczególności jego monografią o wzroście gospodarczym Polski¹⁸.

Podejmuje w niej między innymi bardzo ciekawe metodologicznie rozważania nad cechami wskaźników syntetycznych, ale też, idąc za Kulą, zastanawia się nad sensem badania poziomu życia¹⁹. O ile wówczas pomysł Conrado Giniego określano jeszcze jako wprowadzający do nauki problemy nierozwiązalne, o tyle dzisiaj nauka historyczna, w tym nasza, idzie w tym kierunku. Powstają coraz to nowe i bardziej fascynujące studia, których autorzy nie zawsze odwołują się już do tych pionierskich badań, co zrozumiałe, zważywszy kierunek ich zainteresowań, aczkolwiek zawsze nowatorstwo i wprowadzenie do naszej nauki studiów z zakresu historii jakości życia człowieka należy do Topolskiego²⁰.

Topolski, zdając sobie sprawę z trudności w obliczeniu wskaźników syntetycznych dla ziem wschodnich Rzeczypospolitej, ale i Pomorza Gdańskiego, liczy ten wskaźnik dla ziem Wielkopolski, Małopolski i Mazowsza. Przypomnijmy, że liczy wskaźnik dla przekrojów czasowych. Pierwszy przekrój czasowy przypada na rok 1000. Posługując się tu badaniami Łowmiańskiego, przyjmuje jako punkt wyjścia dla tego okresu spożycie ok. 300 kg zboża rocznie na osobę, a konsumpcję żelaza – ok. 0,13 kg na osobę. W roku 1300 sugeruje wzrost do około 385 kg zboża na głowę, żelaza zaś do 0,7 kg na głowę. Dalej: 1580 – zboża 340 kg, żelaza 1,6 kg. W XVII wieku – zboża 220 kg (przy wzrastającym udziale warzyw i mięsa w wyżywieniu) oraz 1,8 kg żelaza. Wiek XIX, 1867 rok – zboża 420 kg, ziemniaków 630 kg, żelaza 3,5 kg. Wiek XX 1965 rok – zboża 440 kg; ziemniaków 14 530 kg, stali 280 kg²¹. W oparciu o te dane powstał słynny wykres, który stał się przedmiotem niejednej debaty, a którego wnioski trafiały do najważniejszych syntez dziejów gospodarczych Polski.

¹⁶ Choć Topolski pisze „T. Sulmickiego”, to zapewne chodzi o Pawła Sulmickiego, profesora nauk ekonomicznych działającego na SGPiS.

¹⁷ Jean Marczewski, *Histoire quantitative – Buts et méthodes* (Paris: Isea, 1961).

¹⁸ Stefan Kurowski, *Historyczny proces wzrostu gospodarczego Polski* (Warszawa: PWN, 1963).

¹⁹ Topolski, „Wskaźnik”, 998.

²⁰ Zob. np. studia Michała Kopczyńskiego, „Agrarian reforms, agrarian crisis and the biological well-being in Poland, 1845–1892”, *Economics and Human Biology* 5 (2007): 458–470; Bartosz Ogórek, *Niezatarcie piętno? Wpływ I wojny światowej na ludność miasta Krakowa*, seria: *Historia Życia*, t. I, red. Krzysztof Zamorski, (Kraków: Universitas, 2018); ostatnio bardzo silnie do tego nawiązał w świetnej rozprawie Mateusz Wyźga, *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019).

²¹ Topolski, „Wskaźnik”, Współczesna dyskusja o znaczeniu tych badań zob. np. Piotr Guzowski, Radosław Poniak, *Standardy i jakość życia w historiografii światowej. Przegląd badań i problemów*, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* LXXVI (2016): 9-37.

Tak skonstruowane dane między innymi pozwoliły Jerzemu Topolskiemu nakreślić linie trendu, które odpowiadały dyskutowanemu od dawna w Polsce problemowi kryzysu wieku XVII. Topolski wykazuje w miarę stabilny rozwój od 1000 do 1580 roku. Załamanie połowy wieku XVII z lekką poprawą koniunktury pod jego koniec i spadkiem w początku wieku XVIII. Od około roku 1720 gospodarka Polski zaczyna wzrastać, przy czym wiek XIX i XX jest przyrostem prostoliniowym w górę. Dodajmy, że studia Topolskiego nad kryzysem połowy XVII wieku stanowią zupełnie odrębny problem badawczy, warty oddzielnego i szerokiego studium z zakresu historii historiografii najnowszej. Jerzy Topolski kontynuował później te badania wraz z Andrzejem Wyczańskim, czego owocem była wspólnie wydana w języku francuskim praca *Les fluctuations de la production agricole en Pologne XVI–XVIII siècles*²². W tej ostatniej pracy obaj dokonali szacunków produkcji rolnej i rzemieślniczej w Polsce, ale – jak słusznie twierdzi Mikołaj Malinowski – nie dokonali jej przeliczenia na PKB. W oparciu o ich obliczenia dokonał tego później Van Zanden²³. Prace nad dochodem kontynuował z dużym sukcesem Andrzej Wyczański²⁴.

Warto zauważyć, że mamy w tej pracy przykład intelektu badawczego Topolskiego. Z jednej strony zdaje sobie sprawę z niebezpieczeństw wynikających z uproszczeń, jakie niesie tego rodzaju analiza, z drugiej zaś w oparciu o wyniki badań buduje pewną syntetyzującą je koncepcję i uzyskuje wyniki ogólne potwierdzające z jednej strony, z drugiej zaś ilustrujące dynamikę zmian cywilizacyjnych w rozwoju Polski. Widać też w tych badaniach, jak bardzo Topolski pragnął realnie brać udział w aktualnych debatach historii gospodarczej w świecie. Na pewno są to, szczególnie w odniesieniu do wieku XIX i XX, powierzchowne i nieodpowiadające standardom wyznaczonym choćby przez Kurowskiego w Polsce, że o Kuznetsu nie wspomnę. Oddają jednak pewien rys charakteru uczonego i zakres jego zainteresowań badawczych.

3. ROZWAŻANIA O NARODZINACH KAPITALIZMU.

Jerzy Topolski źródła swoich zainteresowań rozwojem kapitalizmu widział również w debacie nad zagadnieniem wzrostu gospodarczego. Jak wspomina, jedną z inspiracji do podjęcia tych badań miał się stać I Kongres Historii

²² Jerzy Topolski, Andrzej Wyczański, „Les fluctuations de la production agricole en Pologne XVI–XVIII siècles”, w: *Préstations paysannes, dimes, rente foncière et le mouvement de la production agricole à l'époque préindustrielle*, red. Joseph Goy, Emanuel Le Roy Ladurie t. 1 (Paris: Éditions de L'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1982).

²³ Mikołaj Malinowski, „Zmierzyć zacofanie: zestawienie najważniejszych szacunków materialnych standardów życia w Polsce przedprzemysłowej”, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, t. KXXVI (2016): 79/80.

²⁴ Por. *ibid.*, 80; zob. też, Andrzej Wyczański, *Studia nad konsumpcją żywności w Polsce w XVI i pierwszej połowie XVII wieku* (Warszawa: PWN, 1969).

Gospodarcej w Sztokholmie²⁵. Bez wątplenia inną była sławna debata w historiografii brytyjskiej ciągnąca się od 1946 roku. Zapoczątkowało ją ukazanie się studium Michaela Dobba, *Studies on Development of Capitalism*. Uczestnikami dyskusji stali się Paul Sweezy, Christopher Hill, Richard Hilton, Hideo K. Takahashi, a debata toczyła się głównie na łamach *Science and Society*. Nie ulega też wątpliwości, że dla Topolskiego te badania miały być próbą sprawdzenia w praktyce marksistowskich kategorii rozumienia procesów społecznych. Inną, ważną przesłanką, jak osobiście uważam dominującą, była chęć zrozumienia odmienności dróg rozwoju gospodarczego i społecznego Europy, w domyśle zaś źródeł wielowiekowego zapóźnienia w dynamice i charakterze wzrostu gospodarczego Rzeczypospolitej. Anna Sosnowska zwraca uwagę, że Jerzy Topolski w najwcześniejszym okresie swej twórczości opowiadał się przede wszystkim za monograficznymi studiami związanymi z tym zjawiskiem i przeciwstawiał się próbom ujęć modelowych wyjaśniających zjawisko dualizmu gospodarczego Europy, proponowanym przez Witolda Kulę i Mariana Małowista²⁶. Uczniowie Jerzego Topolskiego, analizując prace Profesora z tego zakresu uznają, że trzeba tu wydzielić trzy fazy studiów i badań: wczesnych lat pięćdziesiątych – „ortodoksyjnie marksistowską”, późniejszą – historyczno-teoretyczną oraz trwającą do końca jego twórczości fazę badań teoretyczno-metodologicznych²⁷.

Punktem wyjścia do rozważań stała się analiza cech i okoliczności narodzin kapitalizmu. Pamiętać należy, że Jerzy Topolski jest świadom różnych definicji zarówno feudalizmu, jak i kapitalizmu. Bardzo wyraźnie podkreśla, że w wielu profesjonalnych studiach historyków gospodarczych istnieje teza mówiąca o tym, że w zasadzie nie ma w dziejach człowieka okresu, w którym nie występowałyby cechy systemu kapitalistycznego, za które uznaje gospodarkę towarowo-pięniężną i akumulację kapitału. Topolski nie odrzuca faktu, że w okresie feudalizmu mieliśmy do czynienia z istnieniem gospodarki towarowo-pięniężnej, tyle tylko, że jej wzrost, a tym samym i wzrost gospodarczy był nieporównanie mniej dynamiczny niż w kapitalizmie. Bezsprzecznie najpełniej i najjaśniej Topolskiego teorię narodzin dualizmu gospodarczego w Europie i związanej z tym zmiany społecznej i gospodarczej nakreślił Krzysztof Brzechczyn²⁸. Szczególnie ciekawa, głęboka i dobrze osadzona w badaniach jest jego teoria kaskady. Tu jednak pozostanę przy Topolskim i spróbuję poniżej własnej interpretacji tego zagadnienia.

Jerzy Topolski zakłada, że rozkład systemu feudalnego nastąpił w Europie w wiekach XIV i XV, w okresie kryzysu gospodarczego. Tak o tym pisze:

---

²⁵ Jerzy Topolski, *Narodziny kapitalizmu w Europie XVI–XVII wieku*, wyd. III (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2003), 6/7.

²⁶ Anna Sosnowska, *Zrozumieć zacofanie. Spory historyków o Europę Wschodnią (1947–1994)* (Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2004), 104.

²⁷ Gwidon Zalejko, Andrzej Zybortowicz, „Gospodarcza aktywność szlachty jako czynnik przesądzający o narodzinach kapitalizmu: prezentacja i analiza koncepcji Jerzego Topolskiego”, w: *Interdyscyplinarne studia nad genezą kapitalizmu*, t. II, red. Adam Czarnota i Andrzej Zybortowicz (Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1993), 69.

²⁸ Krzysztof Brzechczyn, *Odrębność historyczna Europy Środkowej* (Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora, 1998).

Podkreślanie ogólnego wzrostu gospodarczego Europy XIV–XV wieku, mimo istnienia wielu zjawisk kryzysowych, pozwala na dopatrywanie się w tym okresie innego kryzysu, a mianowicie kryzysu feudalizmu (jego początków). Z tego rodzaju kryzysem, u którego podstaw leży rozwój sił wytwórczych, wiąże się proces wzrostu gospodarczego. Rozwój w kierunku kapitalizmu (rozpad feudalizmu) to kryzys kończącej się formacji. Spośród uczonych polskich tego rodzaju rozumienie kryzysu XIV–XV wieku wprowadził do literatury Marian Małowist. Oczywiście jest sprawa, że tempo rozwoju gospodarczego późnego średniowiecza było niższe choćby od wzrostu szesnastowiecznego. Wprawdzie zaznaczał się kryzys feudalizmu (na gruncie rozwoju gospodarki towarowo-pieniężnej), lecz błędne koło gospodarki feudalnej nie zostało jeszcze przerwane. Kryzys feudalizmu nie oznaczał jeszcze startu kapitalistycznego. Dla tego startu potrzebne było „wielkie pchnięcie”, to zaś przyniósł dopiero wiek XVI wraz z procesami pierwotnej akumulacji²⁹.

XVI wiek ma zatem w ujęciu Topolskiego znaczenie zasadnicze dla uruchomienia czy raczej przyspieszenia procesu akumulacji kapitału. Topolski widzi tu proces zarówno przyspieszenia tak zwanej akumulacji pierwotnej (przedkapitalistycznej), jak i pojawienie się akumulacji kapitalistycznej. Na specyfikę tego okresu miały wpływ – jak twierdzi – i odkrycia geograficzne, i efekty napływu kruszców. Rozwój miast i rozwój rynku kapitałowego doprowadzą do poważnych konsekwencji społecznych. Topolski główną wagę przywiązuje tu do pojawienia się tzw. nowej szlachty, zjawiska widocznego na całym kontynencie europejskim. Pojawieniu się nowej szlachty towarzyszy zmiana form aktywności gospodarczej. Postępująca koncentracja ziemi prowadzić będzie do wzrostu zarówno produkcji zbożowej i rolnej, jak i do szybkiego rozwoju hodowli. Szesnastowieczny rozwój gospodarczy w Europie wywoła w ostatecznym rozrachunku wzrost cen i rosnące dysproporcje płac, przy czym dla Topolskiego najistotniejszy będzie właśnie wzrost cen i jego struktura, a w niej wzrost cen zbóż. Warto zauważyć, że Topolski nie przywiązuje nadmiernej wagi do przyrostu liczby ludności, wątpiąc, aby w skali XVI wieku był on istotny liczbowo. Jest przy tym zafascynowany procesami zachodzącymi w Anglii i uznaje je za specyficzne, ale też wzorcowe dla procesów kapitalizacji stosunków gospodarczych. Jedną z najistotniejszych cech będzie tu wejście kapitału szlacheckiego w powiązania z kapitałem mieszczańskim i poprzez proces grodzień coraz większe uczestnictwo w procesie akumulacji pozarolniczej. Przy czym cechą charakterystyczną ujęć Topolskiego, odróżniającą go od modeli Wallersteina, Johna A. Halla czy Douglasa C. Northa, jest podkreślanie jako czynnika najbardziej dynamizującego roli szlachty, a nie kapitału mieszczańskiego powiązanego z procesem kolonizacji³⁰. W tym czasie w Polsce podkreśla mocno dynamiczny rozwój

²⁹ Ibid., 81.

³⁰ Por. Zalejko, Zybortowicz, *Gospodarcza aktywność szlachty...*, 76; Sosnowska, *Zrozumieć zacofanie*, 104. Warto przy okazji podkreślić, że bardzo przejrzystą prezentację poglądów zarówno Małowista, jak i Immanuela Wallersteina na rozwój Europy Środkowej (i Rzeczypospolitej) znajdziemy u Krzysztofa Brzechczyńskiego. Idem, *Odrębność historyczna...*, 14–19. Wypada przy okazji dodać, że przytaczane przez niego argumenty Topolskiego wykazujące, że Europa Środkowo-Wschodnia nie mogła być centrum są słuszne

folwarku szlacheckiego, który jako drogę akumulacji kapitału obierze również koncentrację własności ziemi, tyle tylko, że produkcja folwarku pójdzie w kierunku odmiennym od wzorca zachodniego, wiążąc się coraz mocniej z produkcją zbożową. To wzorzec, który przyjęła szlachta na wschód od Łaby.

Ostateczne pęknięcie cywilizacyjne Europy następuje w wieku XVII. Topolski słusznie określa go wiekiem ogólnoeuropejskiego kryzysu i zwraca uwagę na badania potwierdzające tę tezę, w szczególności na pierwszą chyba tak dalece syntetyzującą wyniki badań ruchu cen książkę Rolanda Mousniera³¹. Sięga też po tezy zgłaszane w czasie drugiej wielkiej powojennej debaty historyków społeczno-gospodarczych w Wielkiej Brytanii. Chodzi o słynny spór o charakter angielskiej wojny domowej XVII wieku, który toczył się w ramach sesji zorganizowanej przez *Past and Present* w 1957 roku³². Jak wiemy kluczową rolę odegrał w tym sporze Eric Hobsbawm, bo to jego tezy stały się faktycznym punktem wyjścia sporu. Hobsbawm traktuje angielską wojnę domową jako rewolucję w marksowskim sensie, która w przypadku Wielkiej Brytanii oznaczała przejście ze stadium feudalizmu do kapitalizmu.

Jerzy Topolski wskazuje, że kryzys podzielił Europę na trzy grupy krajów. Pierwsza z Wielką Brytanią i Niderlandami na czele to obszar, gdzie faktycznie wygrywa akumulacja kapitalistyczna i dochodzi tu do eliminacji akumulacji feudalnej. Druga grupa to kraje, gdzie procesy akumulacji kapitalistycznej są bardzo silne, ale nie dochodzi tu do eliminacji akumulacji feudalnej. Wzrost gospodarczy zaznaczał się w tym regionie słabiej. Do tej grupy należały Francja, południowe Niemcy czy północne Włochy. Trzecia wreszcie grupa to kraje leżące na wschód od Łaby, gdzie doszło do ponownego zwycięstwa akumulacji feudalnej i poważnego ograniczenia akumulacji drobnotowarowej.

Krytyki teorii chciałbym podjąć się, mając na uwadze szereg wniosków płynących z bliskich mi badań demograficzno-społecznych. Sądzę, że z dzisiejszego punktu widzenia Jerzy Topolski w swoim rozumowaniu nie docenił głębi kryzysu XIV i pierwszej połowy XV wieku. Mówił w uproszczeniu o kryzysie XIV i XV wieku, nie dostrzegając, że istotne procesy zmian miały miejsce pod koniec wieku XV, że to wówczas zrodzi się koniunktura trwająca do lat osiemdziesiątych wieku XVI, a procesy zmian społecznych nabiorą szczególnej dynamiki, doprowadzając do zmian w składzie społecznym zarówno szlachty, chłopstwa, jak i mieszczaństwa. W Polsce na przykład będzie to związane z rozwojem folwarku, ale i z zawłaszczaniem gruntów sołtyśkich, co nasili się szczególnie pod koniec XV stulecia.

---

w odniesieniu do przypuszczeń Wallersteina, bo poziom udziału Rzeczypospolitej w handlu zbożem w XVI wieku na poziomie europejskim był realnie mniej istotny, aniżeli wcześniejsza literatura chciała to widzieć, jednak wskazują już na zasadniczą odmienną drogę akumulacji kapitału przez nową szlachtę na tym obszarze. O ile w przypadku tez Wallersteina są one skuteczne, o tyle przeczą modelowi przemian.

³¹ Roland Mousnier, *Histoire générale des civilisations*, vol. IV: *Les XVIe et XVIIIe siècles* (Paris: Presse Universitaire de France, 1954).

³² „Seventeenth Century Revolutions”, *Past and Present*, Nr 13 (1958): 63–72.

Drugim istotnym brakiem w myśleniu Topolskiego z punktu widzenia dzisiejszego stanu wiedzy jest niedocenienie przez niego znaczenia procesów zachodzących w Niderlandach. Dzisiaj wiemy, że były one kluczowe i odegrały istotną rolę w przebiegu wzrostu gospodarczego na Wyspach Brytyjskich. Oczywiście musimy uwzględnić fakt, że praca Topolskiego powstała przed pojawieniem się teorii protoindustrializacji Franklina Mendelsa. Badania nad nią właśnie bardzo przyczyniły się do opisania szczegółowych dróg obiegu kapitału i dynamizacji wzrostu gospodarczego w oparciu o kapitał mieszczański, szlachecki, a szczególnie chłopski. Interesujące są procesy, które mają miejsce właśnie w rodzinie chłopskiej, które teoria Topolskiego traktuje dość pobieżnie³³.

Trzecią niedoskonałością teorii jest słabe i miejscami nieadekwatne odniesienie się do roli zmian demograficznych. Widać to zarówno w niedocenieniu roli dynamiki wzrostu liczby ludności w wieku XVI, jak i w potraktowaniu badań Gouberta jako dowodu na kryzysowość XVII wieku, podczas gdy Goubert był przekonany, że odkrywając serie kryzysów ma na myśli zjawisko bardziej uniwersalne czasowo. Warto przy tym zauważyć, że Jerzy Topolski, tworząc tę teorię w połowie lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku i przygotowując jej drugie wydanie zupełnie pominął badania powstałej właśnie w 1964 roku Cambridge Group for the History of Population and Social Structure. Mam tu na myśli szczególnie tezy Hajnala przedstawione w 1965 roku czy słynną książkę *The World We Have Lost* Petera Lasletta, a w szczególności tezy tego ostatniego dotyczące roli zmian w dzierżawieniu gruntów³⁴. Pominięcie tego aspektu jest szczególnie symboliczne i ważne. Zawsze jednak bronić można Topolskiego, pamiętając, że chciał mechanizmy pęknięć gospodarki europejskiej śledzić z punktu widzenia teorii wzrostu gospodarczego, a sama jego teoria stała się jednym z zasadniczych punktów odniesień w naszych próbach zrozumienia procesu zróżnicowania cywilizacyjnego Europy.

4. REINTERPRETACJA ZALEŻNOŚCI W SYSTEMIE GOSPODARKI DWORSKIEJ W POLSCE

Wspomniane wyżej braki w dużej mierze wyrównują późniejsze badania Topolskiego, w których poruszył on kwestię zmian w pozycji społecznej chłopów w systemie gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej. Omawiając to

³³ O roli chłopów w procesie zmiany kapitalistycznej zob. prace Jacka Kochanowicza. Zob. m. in. „Rola chłopów w przejściu od feudalizmu do kapitalizmu”, w: *Interdyscyplinarne studia nad genezą kapitalizmu*, t. II, red. Adam Czarnota, Andrzej Zybertowicz (Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1993), 85–104; idem, *Backwardness and modernization: Eastern Europe in the 16th–20th centuries* (Aldershot-Burlington: Ashgate Variorum, 2006).

³⁴ John Hajnal, „European Marriage Pattern from Historical Perspective”, w: *Population in History*, red. David V. Glass, David E.C. Everlsey (London: Edward Arnold, 1965), 101–143; Laslett Peter, *The World We Have Lost. England Before the Industrial Age* (London: Methuen, 1965).

zagadnienie, skupię się na niezwykle ważnym tekście wystąpienia Jerzego Topolskiego i Andrzeja Wyczańskiego na Kongresie Historii Gospodarczej w Kopenhadze w 1974 roku. Tekst wystąpienia został dwa lata później opublikowany w *Rocznikach Dziejów Społecznych i Gospodarczych*³⁵.

Kongres ten odbył się pod ogromnym wpływem tez o protoindustrializacji wspomnianego tu Franklina Mendelsa³⁶. Podniesiono na nim kwestię dróg uprzemysłowienia wsi i jej roli w procesie uprzemysłowienia. Topolski z Wyczańskim w swoim referacie nie podjęli bezpośrednio kwestii przenikania różnych form kapitału na wieś i jej udziału w procesie wzrostu gospodarczego, dokonali jednak wzorcowej analizy modelowej, tworząc i opisując model samodzielnego i niesamodzielnego gospodarstwa rolnego. Gospodarstwo niesamodzielne przypisali Europie na wschód od Łaby, utożsamiając je z systemem gospodarki dworskiej. Wskazali modelowo na uzależnienia tej gospodarki od gospodarstwa pańskiego. Z jednej strony niesamodzielnosc gospodarowania ograniczała aktywność tego gospodarstwa na rynku lokalnym i ponadlokalnym, nie eliminując jej całkowicie, z drugiej czyniła z niego w istocie nieodzowny element systemu gospodarki dworskiej, w której również i pan był zainteresowany przetrwaniem gospodarstwa. Teza o wzajemnym systemie zależności gospodarki dworskiej i niesamodzielnego gospodarstwa chłopskiego podważała w istocie panujący wszechwładnie w ówczesnej dydaktyce historii od szkoły podstawowej do szkoły wyższej pewnik o tym, jak to szlachta uciskała chłopów.

Przeciwstawienie gospodarstwa samodzielnego niesamodzielnemu niosło z sobą efekt wyjaśniający różnice postępu industrializacji. Gospodarstwo samodzielne przyjęło na siebie wyżywienie szybko rosnącej liczby ludności pozarolniczej w procesie industrializacji. Wyróżnili przy tym Topolski z Wyczańskim dwa typy takich gospodarstw. Jeden, angielski, w którym rewolucja wyżywienia szła w parze z industrializacją, i drugi skandynawski, w którym zmiana w samodzielnych gospodarstwach rolnych wyprzedzała proces uprzemysłowienia.

Ciekawym i w istocie słusznym stwierdzeniem jest określenie, że obie te formy na skutek procesu modernizacji w praktyce przestały istnieć. Trudno bowiem widzieć rolnictwa farmerskie w kategoriach gospodarstwa samodzielnego i niesamodzielnego. Propozycje wtedy zgłoszone dość długo musiały czekać na szerokie ich rozwinięcie w praktycznych badaniach. Ostatnie lata przyniosły tu nadzwyczaj ciekawe, pogłębiające intuicje Wyczańskiego i Topolskiego i bardzo je rozwijające – wspomniane już studium autorstwa Mateusza Wyżgi³⁷.

³⁵ Jerzy Topolski, Andrzej Wyczański, „Gospodarstwo chłopskie przed i w początkach rewolucji przemysłowej”, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, t. XXXVII (1976): 1–31.

³⁶ Franklin Mendels, *Industrialization and Population Pressure in the Eighteenth-Century Flanders* (Madison: University of Wisconsin Press, 1970).

³⁷ Mateusz Wyżga, *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku*.

KONKLUZJA

Przedstawiłem wybrane wątki twórczości Jerzego Topolskiego na niwie historii gospodarczej. Jak widać, osią jego zainteresowań była próba syntetycznego ujęcia zmiany. Zdaję sobie sprawę z niedoskonałości wyboru, był on jednak podyktowany własnym odczuciem tych kwestii, które obraz zmiany cywilizacyjnej naszego środowiska najciekawiej i najbardziej inspirująco opisywały. Jeśli spojrzeć na całość twórczości Topolskiego, nie sposób nie widzieć współlistnienia jego przemyśleń historycznych z teoretycznymi. Z tego punktu widzenia może warto na koniec zapytać, jak można spojrzeć na cechy narracji Jerzego Topolskiego w jego pracach z dziedziny historii gospodarczej. Jeśli miałbym w oparciu o przeprowadzoną analizę zapytać, jak z punktu widzenia teorii przedstawienia historycznego ująć jego przedstawienie gospodarki, to powiedziałbym, że w myśl teorii White'a narrację Topolskiego można scharakteryzować następująco:

1. Jeśliby spojrzeć na jego poetykę, to ze wskazywanej przez White'a diady przedstawienia diachronicznego *versus* przedstawienia synchronicznego mamy tu wyraźną preferencję dla przedstawień diachronicznych. Na pewno też nie było mu bliskie na gruncie historii gospodarczej poetyckie przedstawienie ducha epoki. Jako twardo stąpający po ziemi pragmatyk preferował wyraźnie odkrycie zasad i prawideł stojących poza opisywanymi zjawiskami. Unikał też przedstawień uwikłanych w opis różnych aspektów bieżących problemów na rzecz określenia różnic dzielących poszczególne epoki.
2. W zakresie argumentacji formalnej (*explanation by formal argument*) spośród czterech jej typów – mechanicystycznej, kontekstualistycznej, formistycznej i organicystycznej – myślę, że w przypadku historii gospodarczej najbliższe było mu do argumentacji organicystycznej i mechanicystycznej.
3. W zakresie fabularyzacji (*explanation by emplotment*) to chyba bliższy był tragedii niż satyrze. Jego całą twórczość odbieram bowiem – co mówiłem przy okazji przedstawiania jego tez dotyczących narodzin kapitalizmu – jako próbę zrozumienia dróg zróżnicowania w rozwoju cywilizacyjnym Europy, dotarcia do przyczyn zacofania gospodarczego Polski i krajów jej regionu.
4. W zakresie argumentacji ideologicznej (*explanation by ideological argument*) spośród wskazanych przez White'a rodzajów związków ideologicznych (anarchistyczny, radykalny, konserwatywny i liberalny) najbliższy był mu związek radykalny w pierwszym okresie twórczości, z wyraźną nutą liberalnego pod koniec.

Jakkolwiek by jednak na sprawę twórczości Topolskiego jako historyka gospodarczego nie spojrzeć, trzeba w niej widzieć fascynację problemem dziejów i działania się. Fascynację, która przeniesiona na grunt teorii pozostawała zawsze gdzieś u źródeł jego teoretycznej abstrakcji.

SUMMARY

In attempts to sketch the features of Jerzy Topolski's narrative in economic history the article focuses on four important threads and moments in his research on this field. A conscious and at somewhat arbitrary selection of problems was made here due to the fact that economic history was chronologically the first choice of Jerzy Topolski's research fascination and interest and that he continued these studies throughout all his career. The author therefore focuses first on the research thread of great manor property, where elements of Marxism very close to Topolski are confronted with the long-standing research tradition developed in Polish historiography since the beginning of the 20th century. Secondly, it is a thread relating to the peak delight of universal historiography in the 60's with the possibilities of quantifying research; in the case of Jerzy Topolski it was an attempt to estimate the national income in the history of Poland from the 10th to the 20th century. The third issue is the tread when Jerzy Topolski takes up the topic of the birth of capitalism in Europe and the specificity of the economic development of the lands east of the Elbe. He will take up this issue, moved by disputes over the phenomenon of European economic dualism and the possibility of its model explanation in Polish historiography (Marian Małowist, Witold Kula and traces of debates with Emanuel Wollerstein at the Braudel seminar). The fourth and last thread is the issue of a revolutionary at that time in Polish historiography, in my opinion, reinterpretation of social dependencies in the manor economy system on the territory of the Old Poland, made in cooperation with Andrzej Wyczański. Characterizing the features of such a four narratives, the Author uses White's model of historical discourse, pointing out that the poetics of his discourse is based on diachrony, and the types of argumentation adopted by Topolski in his discourse on economic history are characterized by: (a) mechanistic narration in argumentation by formal argument, (b) his narration is closer to tragedy than satire in argumentation by emplotment and (c) in argumentation by ideological argument the initial fascination with radical argumentation will be replaced by liberal argumentation.

BIBLIOGRAFIA

- Brzechczyn, Krzysztof. *Odrębność historyczna Europy Środkowej*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora, 1998.
- Burzyński, Andrzej. „Struktura dochodów wielkiej własności ziemskiej w Polsce XVI–XVIII wieku na przykładzie dóbr królewskich województwa sandomierskiego”. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 34 (1973): 31–66.
- Deane, Phyllis; William Alan Cole. *British Economic Growth 1688–1959. Trends and Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 1967.
- Encyklopedia Historii Gospodarczej Polski do 1945 r.*, red. Antoni Mączak, t. I. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1981.
- Falniowska-Gradowska, Alina. *Świadczenia poddanych na rzecz dworu w królewskich województwach krakowskiego w drugiej połowie XVIII w.* Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1964.
- Hajnal, John. „European Marriage Pattern from Historical Perspective”. W: *Population in History*, red. David V. Glass, David E.C. Eversley, 101–143. London: Edward Arnold, 1965.
- Kochanowicz, Jacek. „Rola chłopów w przejściu od feudalizmu do kapitalizmu”. W: *Interdyscyplinarne studia nad genezą kapitalizmu*, t. II, red. Adam Czarnota, Andrzej Zybortowicz, 85–104. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1993.

- Kochanowicz, Jacek. *Backwardness and modernization: Eastern Europe in the 16th–20th centuries*. Aldershot-Burlington: Ashgate Variorum, 2006.
- Kopczyński, Michał. „Agrarian reforms, agrarian crisis and the biological well-being in Poland, 1845–1892”. *Economics and Human Biology* 5 (2007): 458–470.
- Kula, Witold. *Problemy i metody historii gospodarczej*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1963.
- Kurowski, Stefan. *Historyczny proces wzrostu gospodarczego Polski*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1963.
- Kuznets, Simon. *Secular Movements in Production and Prices: Their Nature and Their Bearing upon Cyclical Fluctuation*. Boston-New York: Houghton and Mifflin Company, 1930.
- Kuznets, Simon. *National Income and Capital Formation 1919–1935*. New York: National Bureau of Economic Research Inc., 1937.
- Kuznets, Simon. *National Income and Its Composition, 1919–1938*. New York: National Bureau of Economic Research Inc., 1941.
- Kuznets, Simon. „Economic Growth and Income Inequality”. *American Economic Review* 45 (March) (1955): 1–28.
- Kuznets, Simon. „Quantitative aspects of the economic growth of nations, VIII: The distribution of income by size”. *Economic Development and Cultural Change* 11 (1963): 1–92.
- Laslett, Peter. *The World We Have Lost. England Before the Industrial Age*. London: Methuen, 1965.
- Malinowski, Mikołaj. „Zmierzyć zacofanie: zestawienie najważniejszych szacunków materialnych standardów życia w Polsce przedprzemysłowej”. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, t. KXXXVI (2016): 61–91.
- Marzewski, Jean. *Histoire quantitative – Buts et méthodes*. Paris: Isea, 1961.
- Mendels, Franklin. *Industrialization and Population Pressure in the Eighteenth-Century Flanders*. Madison: University of Wisconsin Press, 1970.
- Ogórek, Bartosz. *Niezatarte piętno? Wpływ I wojny światowej na ludność miasta Krakowa*, seria: Historia Życia, t. I, red. Krzysztof Zamorski. Kraków: Universitas, 2018.
- Mousnier, Roland. *Histoire générale des civilisations, vol. IV: Les XVIIe et XVIIIe siècles*. Paris: Presse Universitaire de France, 1954.
- Rusiński, Władysław. „Uwagi o rozwarstwieniu wsi w Polsce w XVIII w.”, *Kwartalnik Historyczny*, R.LX, nr 2 (1953): 161–182.
- Rutkowski, Jan. „Skarbowość polska za czasów Aleksandra Jagiellończyka”, *Kwartalnik Historyczny* (1909): 1–77.
- Rutkowski, Jan. *Klucz brzozowski biskupstwa przemyskiego*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1910.
- Rutkowski, Jan. „Étude sur le répartition et l’organisation de la propriété foncière en Bretagne au XVIII siècle”. *Annales de Bretagne et des pays de l’Ouest*, Vol. 27–4 (1911): 614–664.
- Rutkowski, Tadeusz. *Nauki Historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2007.
- Rychlikowa, Irena. *Klucz Wielkoporski Wodzickich w drugiej połowie XVIII wieku*. Wrocław–Warszawa: Wydawnictwo PAN, 1960.
- Sosnowska, Anna. *Zrozumieć zacofanie. Spory historyków o Europę Wschodnią (1947–1994)*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2004.
- Topolski, Jerzy. *Rozwój latyfundiów arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku*. Poznań: PWN, 1955.
- Topolski, Jerzy. *Praca, położenie i walka klasowa chłopów w XVIII wieku w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*. Warszawa: PWN, 1956.
- Topolski, Jerzy. *Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVIII wieku*. Poznań: PWN, 1958.

- Topolski, Jerzy. „Wstęp”. W: Jan Rutkowski, *Wokół teorii ustroju feudalnego*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1982.
- Topolski, Jerzy. „Wskaźnik wzrostu gospodarczego Polski od X do XX wieku”. *Kwartalnik Historyczny* 74, nr 3–4 (1967): 995–1012.
- Topolski, Jerzy; Andrzej Wyczański. „Gospodarstwo chłopskie przed i w początkach rewolucji przemysłowej”. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, t. XXXVII (1976): 1–31.
- Topolski, Jerzy; Andrzej Wyczański. „Les fluctuations de la production agricole en Pologne XVI–XVIII siècles”. W: *Préstations paysannes, dîmes, rente foncière et le mouvement de la production agricole à l'époque préindustrielle*, red. Joseph Goy, Emanuel Le Roy Ladurie, t. 1 (Paris: Éditions de L'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1982).
- Topolski, Jerzy. *Metodologia historii*. Warszawa: PWN, 1982.
- Topolski, Jerzy. *The Manorial Economy in Early-Modern East-Central Europe. Origins and Consequences*. Aldershot, Hampshire: Variorum, 1994.
- Topolski, Jerzy. *Jak się pisze i rozumie historię*. Warszawa: Rytm, 1996.
- Topolski, Jerzy. *Narodziny kapitalizmu w Europie XVI–XVII wieku*, wyd. III. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2003.
- Stalin, Józef. *Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1952.
- Stobiecki, Rafał. *Historia pod nadzorem, Spory o nowy model historii w Polsce (II połowa lat czterdziestych–początek lat pięćdziesiątych)*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1993.
- Trzyna, Edward. *Położenie ludności wiejskiej w królewstwach województwa krakowskiego w XVII w.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963.
- Wyczański, Andrzej. *Studia nad konsumpcją żywności w Polsce w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*. Warszawa: PWN, 1969.
- Wyżga, Mateusz. *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019.
- Zalejko, Gwidon; Andrzej Zybortowicz. „Gospodarcza aktywność szlachty jako czynnik przesądający o narodzinach kapitalizmu: prezentacja i analiza koncepcji Jerzego Topolskiego”. W: *Interdyscyplinarne studia nad genezą kapitalizmu*, t. II, red. Adam Czarnota i Andrzej Zybortowicz. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1993.
- „Seventeenth Century Revolutions”, *Past and Present* 13 (1958): 63–72.
- Zamorski, Krzysztof. „Struktura dochodów wielkiej własności ziemskiej w Polsce XVI–XVIII w. na przykładzie dóbr królewskich województwa krakowskiego XVI–XVIII w.”. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 39 (1978): 27–52.
- Zamorski, Krzysztof. *Folwark i wieś. Gospodarka dworska i społeczność chłopska Tenczynka w latach 1705–1845*. Kraków: Ossolineum, 1985.
- Żytkowicz, Leonid. *Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI w.* Warszawa: PWN, 1962.